

»Thet är icke Verum Sacramentum medh mindre än det skeer i wijn»

Att bröd och vin »har en avgörande betydelse för sakramentet är grundläggande i luthersk nattvardsteologi» hävdar Markus Hagberg, komminister i Varnhem, och menar att ett utbytande av dessa, som nu äger rum i allt fler svenskkyrkliga församlingar, »i själva verket [utgör] ett påtagligt närmande till en reformert nattvardssyn där elementen just inte spelar en sådan roll».

I nummer 11 och 12 av SPT 2012 diskuterade jag frågan om nattvardselementen. 1) Min huvudfråga var om det är teologiskt försvarbart, i förlängningen ansvarsfullt och vidare förenligt med prästlöftena, att byta ut brödet och/eller vinet i nattvardsfirandet.

Jag anför i dessa artiklar en lång rad argument, exegetiska, historiska, systematiska och ekumeniska, vilka otvetydigt visar att detta inte låter sig göras. Eftersom behovet att byta ut nattvardselementen tycks vara stort, tycker jag att någon som önskar dessa förändringar kunde ha presenterat rimliga argument som visar, att mina invändningar mot ett nattvardsfirande som går utöver instiftelsen är felaktiga. Några sådana argument har emellertid inte framförts. Om sådana argument kunde presenteras skulle jag bli lika glad som tacksam, ty det skulle underlätta livet för många som förhåller sig avvisande till att experimentera med nattvardsfirandet på ett sätt som, på basis av vad vi idag vet, går utöver Kristi instiftelse.

Överensstämmer nuvarande ordning med traditionen?

I den mån argument, annat än helt praktiska överväganden, har presenterats i diskussionen, brukar det hänvisas till den s.k. Svenska kyrkans ordning. I detta fall anses denna ordning komma till uttryck i skriften Brödet och vinet i Herrens måltid. Utredning om nattvardselementens beskaffenhet (1987), framtagen av Svenska kyrkans centralstyrelse. Utredningen hävdar att frågan om nattvardselementens beskaffenhet »framför allt [är] en pastoral fråga» (s. 16). Slutsatsen blir därför att alkoholfritt vin och druvsaft kan användas. Utifrån denna utredning presenterade sedan biskopsmötet riktlinjer, bifogade som en bilaga till utredningen, där utredningens slutsatser sanktioneras.

Studerar man utredningen noggrant kan man dock konstatera, att denna utsaga i själva verket är ett opinionsbildande påstående, snarare än en slutsats på basis av vad som utretts. Det som kommer fram i utredningen är nämligen i stort sett alla de exegetiska, historiska och systematiska invändningar som man ur allmänkyrklig synpunkt kan rikta mot ett användande av element som går utöver nattvardens instiftelse – utan att ett enda av dessa argument blir vederlagt! Att det rör sig om ett opinionsbildande påstående i syfte att etablera en ny ordning i strid med både svenskkyrklig och allmänkyrklig tradition tydliggörs av att biskopsmötet så sent som 1960 hävdade en annan uppfattning, vilket också framgår av utredningen från 1987.

Svenska kyrkans läronämnd har senast 2010 behandlat frågan om nattvardselementen i svar på två motioner till kyrkomötet. 2)

Där sägs, att enligt »vår kyrkas tradition är Kristi närvaro i nattvarden inte beroende av vilken sorts bröd och vin som kommer till användning». Detta är inte ett historiskt korrekt påstående. Säkert uppfattar många saken så idag, men då utifrån en omtolkning som har skett på senare tid – det är alltså en »tradition» som man själv har skapat. En »tradition» måste väl vara mer förankrad än så?

Utredningen från 1987, biskopsmötets riktlinjer då och uttalanden senare, liksom läronämndens yttranden 2010 far med osanning när det hävdas att frågan om nattvardselementen främst är en pastoral fråga eller att Kristi närvaro inte är beroende av vilken sorts bröd och vin det är fråga om. Det är helt enkelt inte sant! Påståendena utgör en grov omtolkning som endast är möjlig om man förhåller sig oärligt till materialet. Det finns alltså mer än goda skäl att problematisera de förändringsbenägnas hänvisning till Svenska kyrkans ordning. Jag vill därför återkomma till just denna fråga, och här främst uppehålla mig kring vinet. Vilken är egentligen Svenska kyrkans ordning?

Realistisk, andlig och symbolisk sakramentssyn

Historiskt sett har det varit så att hur man argumenterat och förhållit sig till nattvardselementen visar vilken sakramentssyn man har. Så är det i allt väsentligt fortfarande. Det finns ett antal nattvardsuppfattningar som respektive praxis förhåller sig till eller utgår från. Jag vill definiera huvuduppfattningen (eller kanske bättre: majoritetsuppfattningen) som realistisk, och den omfattas av de stora traditionerna, den romersk-katolska, den ortodoxa och faktiskt även den lutherska. Kännetecknande för denna uppfattning är att Kristi reella närvaro knyts till nattvardselementen. En annan uppfattning, främst utgående från Jean Calvin, förekommer inom viss form av reformert kristendomsuppfattning som ser nattvarden som ett primärt andligt skeende; kommunicantens delaktighet i/med Kristi kropp och blod sker andligen utan direkt förbindelse med elementen. Denna uppfattning har senare kommit att tränga in i viss lutherdom genom s.k. receptionism (Kristi närvaro i elementen finns bara vid själva mottagandet av dem), som dock ej är äktluthersk.

En tredje sakramentsuppfattning, utgående från Huldrych Zwingli, med efterverkan inom vissa reformerta kretsar, menar att nattvardsfirandet är en helt igenom symbolisk akt. Det finns alltså ingen Kristi närvaro vare sig reellt eller andligt. Det finns så till vida heller ingen närvaro som kan omintetgöras genom vissa bruk eller missbruk.

Sakramentssyn styr praxis

Beroende på grunduppfattning, realistisk, andlig eller symbolisk, har respektive tradition manifesterat nattvardsfirandet olika. Kyrkor med en realistisk nattvardsförståelse har varit noga med elementens beskaffenhet, man har vördat sakramentet genom tillbedjan, och man har skilt på konsekkrerat och icke konsekkrerat, där, för att citera Laurentius Petri, de förra ska förvaras i sitt »beqwemligha rum».3)

De kyrkor som hyst en andlig eller symbolisk förståelse har däremot menat sig kunna förhålla sig friare, inte minst till nattvardselementen; i extrema fall har man anammat Cajsas Wargs devis »man tager vad man haver».

Som i så många andra aktuella frågor står nu Svenska kyrkan inför ett vägval. Hon kan genom att acceptera ett nattvardsfirande som alldeles uppenbart och ofrånkomligen går utöver Kristi instiftelse, ansluta sig till den del av kristenheten som inte förbinder Kristi närvaro till de konkreta elementen, eller så kan hon, med stöd i sin lutherska tradition, fortsätta att hävda det som hon hävdat tidigare, att Kristi närvaro sker »i, med och under brödets och vinets gestalt» och visst är beroende av elementens beskaffenhet. Att elementen bröd och vin har en avgörande betydelse för sakramentet är grundläggande i luthersk nattvardsteologi. De slutsatser som utredningen från 1987, biskopsmötet då och senare liksom läronämnden ger uttryck för utgör i själva verket ett påtagligt närmande till en reformert nattvardssyn där elementen just inte spelar en sådan roll. Är det en sådan utveckling vi vill ha? Vad får den för ytterligare konsekvenser?

Vilken är egentligen Svenska kyrkans ordning?

Genom i stort sett hela kyrkohistorien har läromässig klarhet vunnits genom konflikter. Först i mycket sen tid har den ekumeniska dialogen och kyrkors enhetssträvanden kommit att något förändra detta faktum. Vid inget annat tillfälle i Svenska kyrkans historia har rågången mellan en luthersk och en kalvinsk nattvardssyn behövt dras så tydligt som under 1560-talets konflikter. Vill man söka utröna Svenska kyrkans traditionella uppfattning, då är det till dessa diskussioner man ska gå.

Understödda av Erik XIV var kalvinisterna på frammarsch, och flera av riktningens företrädare blev biskopar, bl.a. Johannes Ofeegh i Västerås. Denne menade att nattvardens materia saknade betydelse. Under det Nordiska sjuårskriget (1563–1570), då man fick problem med vinimporten, menade han – konsekvent utifrån sin kalvinistiska grundsyn – att man lika väl kunde använda öl eller vatten. Så kallade vattenmässor firades också, bl.a. i Västerås domkyrka. Mot detta opponerade sig ärkebiskop Laurentius Petri våldsamt. Han menade, att saknades bröd eller vin, då var det bättre att låta bli – någon nattvard blev det i alla fall inte om man bytte ut bröd och vin mot något annat. Laurentius Petri, som jämte Gustaf Vasa, är den som mer än någon annan påverkat den efterreformatiska kyrkan i Sverige, menar, att det alkoholhaltiga vinet är en pars substantialis, dvs. en substantiell del i nattvardens instiftelse, och därmed en substantiell och tvingande del i nattvardens firande. Så långt Laurentius Petri.

Denna frågeställning får ytterligare belysning i en hittills föga beaktad källa, nämligen protokollet från ett biskopsmöte i Stockholm 1562. Dokumentet har tidigare varit känt genom en avskrift från 1600-talet i Kungliga biblioteket (Hadorpska samlingen), senare tryckt i Svenska riksdagsakter II. Nyligen har dokumentet även påträffats i avskrift i ett prästgårdsbibliotek i Norra Savolax, i Finland, och gjorts tillgängligt.⁴)

Här är det alltså inte en enskild biskop som uttalar sig, utan kyrkans biskopar. Biskopsmötets tredje paragraf lyder i sin helhet:

»Skall man och weeta att thet är icke låffligitt att man brukar till Messåna miödh, körsdrank, eller watn, Ty wår Herre Jesus Christus haffuer ther stichtat i wijnn. Så må och ingen hans ordh ryggia, widh sin siell och salighet till görendhe. Och ther nödhen så kundhe henda, att mann icke bekomma kan wijn, så må man låta bliffua omessat: Och om så kan henda (thet gudh nodheligen affuendhe och förbiudhe) att nogon i then tijdhen warder krank eller siuck, och åstundar Sacramentet, så skall man trösta honom medh Gudz ordh, att han sätter sina fulla troo och lijtt till gudh, och giffua honom före, att thet är icke Verum Sacramentum medh mindre thet skeer i wijn, iuxta institutionem Christi, Non licet pura aqua, cereuisia, mulsa aut alio quouis liquore præterquam Vino in Cæna vti.»

Den avslutande latinska delen av citatet lyder i översättning: »Enligt Kristi förordning är det inte tillåtet att använda rent vatten, öl, mjöd eller annan dryck utom vin vid nattvarden.»

Biskopsmötet, liksom diskussionerna över huvud taget under 1560-talet, handlade om vinet i nattvardsfirandet. Brödet berörs inte. Biskoparna hävdar alltså att vinet inte kan bytas ut mot »miödh, körsdrank, eller watn». »Miödh» relateras ofta, men felaktigt, till öl. I själva verket är mjöd – som förekommer i olika former – ett slags honungsvin. »Körsdrank» är körsbärsvin.

Dessa upplysningar är inte helt oväsentliga. Biskopsmötet för alltså ett resonemang, inte bara om man i nattvarden skulle kunna använda vatten, eller öl som också anfördes i debatten. Båda dessa förslag torde även då ha framstått som radikala. När biskopsmötet ska besvara frågan stannar man heller inte vid enbart traditionsargument, utan resonerar alltså även kring om man kan använda annat slags vin än sådant från vindruvan. Svaret är nej. För att ett »Verum Sacramentum», ett rätt sakrament, ska föreligga, räcker det inte med att det bara är vin, det måste komma från vinstocken och vara jäst, dvs. ha utvecklat alkohol – de två delar som definierar vad som är vin.

Biskopsmötet framför också ett själavårdsargument. Om vin inte finns, och någon »warder krank eller siuck» och därför åstundar sakramentet, då får man istället trösta den sjuke med Guds ord och löfte »att han sätter sina fulla troo och lijtt till gudh». En del i trösten, lite som en förklaring till varför han/hon inte kan få sakramentet, är att det ändå »icke [är] Verum Sacramentum medh mindre thet skeer i wijn».

När utredningen från 1987 påstår att frågan om nattvardselementen »framför allt [är] en pastoral fråga», och när Läronämnden 2010 hävdade att i »vår kyrkas tradition är Kristi närvaro i nattvarden inte beroende av vilken sorts bröd och vin som kommer till användning» så visar 1560-talets diskussion och de beslut som då fattades, att Svenska kyrkans tradition är en annan än den som i nutid hävdas av biskopsmöte och läronämnd.

När en evangelisk kristen ogillar något eller önskar en förändring, då kan man alltid tillgripa argumentet att saken är en ordningsfråga. Sådana kan man nämligen, anses det, göra som man vill med. Också detta hävdas av och till i diskussionen om nattvardselementen. Att biskopsmötet 1562 hävdar att frågan om nattvardselementen inte är en ordningsfråga framgår tydligt. Dels blir detta tydligt i uttrycket att kyrkan är bunden vid Kristi instiftelse: »wår Herre Jesus Christus haffuer ther stichtat i wijnn». Dels framgår det i att man varnar för ett annat bruk: »må och ingen hans ordh ryggia, widh sin siell och salighet till görendhe.» Detta visar, att frågan om nattvardselementens beskaffenhet har en helt annan dignitet än exempelvis elevationen eller stora delar av den biskopliga skruden, som man enligt dåtida resonemang kunde ha eller bortlägga beroende på situation

Vart är Svenska kyrkan på väg?

Något som i och för sig ligger utanför själva sakfrågan om nattvardselementens beskaffenhet, är slutligen att fundera över hur och varför en reformert praxis och/eller förståelse har kommit att anammas. Det som försvårar en analys är att argumenten i huvudsak lyser med sin frånvaro; de teologiska positionsförskjutningarna har skett mer eller mindre i tystnad. I någon mening torde detta betyda att tankeprocessen är oklar också hos många av de förändringsbenägna. Om allt enligt katekesens bud ska tolkas till det bästa får man kanske säga: »förlåt dem, de vet inte vad de gör».

Det finns alltså skäl att fråga vart Svenska kyrkan är på väg. Nyordningen med ett nattvardsfirande utanför instiftelsen är, milt uttryckt, äventyrlig, inte bara ur ekumenisk synvinkel, dvs. hur andra kyrkor ser på oss och vårt nattvardsfirande. Viktigare än allt annat är slutligen frågan om sakramentala garantier. När bruket av ett sakrament går utanför dess instiftelse, vad är det då som bjuds? Har firandet enligt Svenska kyrkans förändrade instiftelse samma löften med sig? Vem garanterar i så fall det?

NOTER

1 »'Ett stråk av himmel och en doft av jord' – det materiellas betydelse i firandet av nattvarden, I», i SPT nr 11/2012, s. 343–49; del II i nr 12/2012, s. 365–70.

2 Läronämndens yttrande 2010:10y.

3 1571 års Kyrkoordning, art. 12, s. XXXIX.

4 Terhi Kiiskinen, Fem källor från den svenska reformationstiden i Finland, Tammerfors 2010, s. 264–274. Paragraf III återfinns på s.266-268